

Demet Lüküslü

Türkiye'nin 68'i

Bir Kuşanın Sosyolojik Analizi

dipnot yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Giriş.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 68 KUŞAĞININ İÇİNE DOĞDUĞU "ZAMANIN RUHU".....	15
68 Kuşağının İçine Doğduğu Dünya ve Türkiye'nin Konumu.....	17
68 Kuşağının İçine Doğduğu Türkiye Toplumu.....	24
Dönemin Üniversite Öğrencisi Profili.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN 68 KUŞAĞI: DOĞUŞU ve SÖYLEMLERİ.....	45
Türkiye'nin 68 Kuşağı Doğuyor.....	45
<i>Üniversitede Reform İçin Mücadele Eden Öğrenci Hareketi</i>	46
<i>Üniversitede Reformdan Anti-Emperyalist Mücadeleye, İşçiler ve Köylülerle Dayanışmaya</i>	65
Türkiye 68'inin Söylemleri.....	71
<i>Anti-Emperyalist Söylem</i>	71

<i>Modernizm, Sanayileşme ve Kalkınma Söylemi</i>	83
<i>"Gençlik Miti" Söylemi</i>	92
<i>Eril Söylem</i>	100
<i>Devrim Şehitleri Söylemi</i>	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖNÜŞÜM: ÖĞRENCİ HAREKETİNDEN

DEVİRİMCİ HAREKETE.....	131
68 Kuşağının Dönüşümü.....	131
<i>Öğrenci Hareketinden Devrimci Harekete</i>	132
<i>Kuşaklararası İşbirliğinden Kuşaklararası Uçuruma</i>	146
12 Mart'ın Ardından: "Güçsüzlerin Silahı" Olarak Edebiyat, Mizah ve Anılara Sanılmak.....	157
22 Mart: 68 Kuşağının Üzerine Bir Balyoz <i>Gibi İnen Darbe</i>	163
<i>"Güçsüzlerin Silahı" Olarak Edebiyat, Mizah ve Anılara Sarılmak</i>	174
Sonuç.....	193
Kaynakça.....	197
Dizin.....	209

ÖNSÖZ

68 kuşağı özellikle de benim gibi gençlik sosyolojisi ile ilgilenenler için hiç şüphesiz çok önemli bir dönüm noktasını temsil ediyor. 1960'lı yılların ikinci yansında, tüm dünyada eşzamanlı olarak görülen gençlik hareketleri ile gençlik ve kuşak kavranılan üzerine etraflica düşünülmesinin önünü açmış bir kuşak 68 kuşağı. 60'lı yıllar gençliğini 80 sonrası dönemde yaşamış kişiler için anlaşılması ve hatta hayal edilmesi bile zor bir dönemi temsil ediyor. Türkiye 68 kuşağı üzerine 68 kuşağının temsilcileri tarafından yapılan yayınların sayıca çokluğu ve bu yazının dönemi birebir yaşamış olmaktan, tanık olmaktan kaynaklanan öznel boyutu dönemi birebir deneyimlememiş, benim gibi sonraki kuşaklara mensup bireylerin 68 kuşağı analizi yapmalarını bir hayli zorlaştırıyor. Bu kitapta bu zorlu göreve talip oluyorum.

Türkiye'nin 68'i üzerine dönemin kaynaklarına odaklanan ayrıntılı bir analiz yapmayı düşünmeye başlamam Paris'te doktora sırasında katıldığım Hamit Bozarslan'ın Ortadoğu'da siyasal şiddet üzerine yaptığı derslerde ortaya çıktı. 1960'lı ve 70'li yıllar üzerine zengin bir arşive sahip olan Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nü de yine ilk olarak bu derslerde duymuştum. Doktoranın bitiminden ancak altı yıl sonra bu konuda çalışma imkânı bulabildim. Eylül 2011-Şubat 2012 tarihleri arasında beş ay boyunca enstitünün zengin ve çalışması bir o kadar da zevkli arşivinde araştırma yapmamı sağlayan doktora sonrası araştırma bursu olmasaydı sanırım bu çalışmanın gerçekleşmesi daha da bekleye-

çektii. Fikirleri ve önerilerinden çok yararlandığım başta Eric Jan Zürcher ve Touraj Atabaki olmak üzere Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün tüm araşurmacı ve personeline teşekkürü bir borç bilirim. Beş ay boyunca arşivde çalışırken Marcel van den Linden enstitüdeki araştırmacıların yapüğü araşürmalar hakkında aynnülü bilgi sahibi olmamı ve küresel emek tarihi araşürmalan ile tanışmamamı sağladı; Jacqueline Rutte her türlü sorunda başvurduğum kişi oldu; Zülfikar Özdoğan, Mehmet Bilgen ve Erhan Tuskan Türkiye arşivi hakkında bitmek bilmeyen sorularımı sabırla yanıtladı, arşivde aradıklarımı bulmamı çok kolaylaştırdılar. Ayrıca enstitü bünyesinde farklı konular üzerine de olsa aynı çatı altında araşırma yapüğümüz başta Funda Barbaros olmak üzere, Maral Jefroudi, Mehmet Ertan, Tezcan Durna, Bodhisattva Kar ve Anastasia Ryabchuck enstitü arşivine gidif gelişlerimi ve tüm araşırma sürecini öğretici ve bir o kadar da zevkli kıldılar.

Öğretim üyesi olarak çalışmakta olduğum Yeditepe Üniversitesi ise Hollanda'daki araşırma sürecinde ücretsiz izinli olarak çalışmalarımı yapmama imkân sağladı. Bölüm arkadaşlarım Jeffrey D. Howison, Banu Koçer ve Esra Sanoğlu'nun desteğini her zaman arkamda hissettim, çalışmalarımnda hep destek oldular.

68 kuşağının mensuplarının yazmış olduğü önemli sayıda çalışma olduğundan derinlemesine görüşmeleri sayıca oldukça sınırlı tutmayı tercih ettim. Ancak kendileri ile video görüşmeler yapma fırsatını bulduğüm Cüneyt Akalın, Gökalp Eren, Erdal Yavuz, Ergin Konuksever ve Gün Zileli'nin anılarından ve 68 kuşağı üzerine düşüncelerinden çok faydalandım. Onlara ne kadar teşekkür etsem azdır.

Kitabın ilk taslağını okuyarak değerli katkılarda bulunan Kerem Ünüvar ve kitap üzerinde titizlikle çalışarak önerilerde bulunan ve metni çok daha rahat okunur kılan Barış Ünlü'ye teşekkür borçluyum.

Çalışmadaki tüm eksik ve hatalar ise pek tabii ki bana aittir.

GİRİŞ

1960'lı yılların ikinci yansında, tüm dünyada eşzamanlı olarak görülen gençlik hareketleri ile "gençlik" ve "kuşak" kavramları üzerine etraflıca düşünülmesinin önünü açmış bir kuşak 68 kuşağı. 1960'lı yıllar bugünün dünyasından bakıldığında anlaşılması ve hatta hayal edilmesi bile zor bir dönemi temsil ediyor. Ancak bir o kadar süreklilikler gözlemlemek de mümkün. Öyle görünüyor ki bugünü anlamının yolu süreklilik ve değişim içinde tarihi okuyabilmekten geçiyor. Sürekli olarak genç kuşaklar önceki kuşaklarla karşılaştırıldığından, geçmiş kuşakların bir başka deyişle gençlik tarihinin layıkıyla anlaşılması bugünü kavrayabilmek için büyük önem taşıyor. Özellikle de konu sadece Türkiye'de değil tüm dünyada bir "mit" haline dönüşmüş 68 kuşağı ise konu çok daha çetrefilli bir hal alıyor hiç kuşkusuz. Halihazırda Türkiye'nin 68 kuşağı üzerine yazılmış çalışmalar 68'e "yergi" ya da "övgü"¹ üzerinden gittiği için objektif ve serinkanlı analizler yapabilmek hayli güç. Üstelik her ne kadar Türkiye'de 68 gençlik hareketine odaklanan dönem sonrasında

¹ Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz. Z. Toprak, "1968'i Yargılamak ya da 68 Kuşağına Mersiye", *Cogito*, sayı 14, 1998, s. 154-159.

yazılmış pek çok sayıda biyografi/ anı ve röportaj örnekleri³ olsa da dönemin birincil kaynakları üzerine yapılmış akademik çalışmaların aynı derecede çeşitlilik gösterdiği söylenemez. Ayrıca varolan akademik çalışmalar ağırlıklı olarak solun tarihi ve toplumsal hareketler literatürü açısından konuyu ele almayı tercih etmişlerdir.⁴

Bu nedenle bu kitap çerçevesinde dönemin kaynaklarını merkeze alarak 68 kuşağının özelliklerine odaklanması ve 68 kuşağının gençlik ve kuşak kavramları üzerinden analiz edil-

² Bkz. T. Feyizoğlu, *Bizim Deniz*, Ankara, Doruk Yayınevi, 1998; T. Feyizoğlu, *Mahir*, İstanbul, Su Yayınevi, 1999 (4. Baskı); T. Feyizoğlu, *İbrahim Kaypakkaya*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2000; T. Feyizoğlu, *İki Adalı. Hüseyin Cevahir-Ulaş Bardacı*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2010 (3. Baskı).

³ Bkz. O. Çalışlar, *68 Anılarım*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1990; O. Çalışlar, *68: Başkaldırının Yedi Rengi*, İstanbul, Aralık Yayınları, 1998; H. Cemal, *Kimse Kızmasın, Kendimi Yazdım*, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999; C. Akalın, *Düşler ve Gerçekler. Tanıklarıyla Dünya'da ve Türkiye'de 68*, Sarmal Yayınevi, 2000; B. Baykam, *68'li Yıllar. Eylemciler*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1998; B. Baykam, *68/ Yıllar. Tanıklar*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1999; S. Sanoğlu, *Nar Taneleri. Gayriresmî Portreler*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001; G. Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2000; G. Zileli, *Havariiler (1972-1983)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002; O. Çalışlar, *Denizler İdama Giderken*, İstanbul, Gendaş, 2002; T. Feyizoğlu, *Fırtınalı Yılların Gençlik Liderleri Konuşuyor*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2004; N. Mater, *Sokak Güzeldir. 68'de Ne Oldu?*, İstanbul, Metis Yayınları, 2009.

⁴ Bkz. F. Gürses ve H.B. Gürses, *Dünya'da ve Türkiye'de Gençlik*, İstanbul, Toplumal Dönüşüm Yayınları, 1997 (1. Baskı 1979); A. Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, İstanbul, Alın Kitaplar, 1992; T. Feyizoğlu, *Türkiye'de Devrimci Gençlik Hareketleri Tarihi*, İstanbul, Belge Yayınları, 1993; T. Feyizoğlu, *FKF Fikir Kullüpleri Federasyonu*, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2004; E. Alper, *Student Movement in Turkey from a Global Perspective 1960-1971*, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009; *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisinin* 7. cildinde yer alan Türkiye'nin 68'i ile ilgili yazılar; *Toplum ve Bilim* dergisinin 68'in 20. yılında yayımladığı 41. sayısında yer alan yazılar; İletişim Yayınları'nın *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce* serisinin sol düşünceye ayırdığı 8. cildindeki 68 kuşağı üzerine yazılan yazılar, vb.

mesi hedeflenmiştir. Her ne kadar tüm dünyada yaşanan 68 hareketi belirli küresel özellikler gösterse de Türkiye'nin 68'inin ve 68 kuşağının Türkiye'ye özel yerel özellikleri mevcuttur ve bu özellikler ve kuşağın toplumsal özellikleri ayrıntılı olarak ele alınmayı hak etmektedir. Üstelik Türkiye'nin 68 kuşağı bir öğrenci hareketinden devrimci bir harekete dönüşmüş ve sistemden "kopuşu" göze alarak devrimci şiddet yolunu seçmiş ve bu dönemde ilk başta farklı kuşaklarla girdiği kuşaklararası işbirliğinden kuşaklararası uçuruma geçiş yapmıştır. Gençlik liderlerinin öldürülmesiyle sonuçlanan ciddi bir baskı rejimi ve sendikasyon politikaları ile karşı karşıya kalmış olan Türkiye'nin 68 kuşağı dünya 68 tarihi açısından ayrıca ele alınmayı hak etmektedir.

Türkiye'nin 68 kuşağına kuşak kuramının kavramları üzerinden bakmak "yergi" ya da "övgü" ikileminden çıkılmasına yardımcı olacaktır. Kuşak kuramının en önemli kurucularından Kari Mannheim'ın kuşakları oluşturan dönemin sosyo-politik olayları olduğunu söylemesi ve zamanın ruhu ile kuşaklar arasındaki bağını çizmesi kuşkusuz çok önemlidir. Kuşakların anlaşılması ancak zamanın ruhu ve şartları göz önüne alınarak mümkün olabilir.

Bu sebeple, kitabın ilk bölümünde 68 kuşağının içine doğduğu "zamanın ruhu"nın ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. Kari Mannheim'ın kuşak kuramının izinde, kuşağı doğuran dönemin önemli toplumsal olayları olduğu akıldan tutularak ilk olarak Türkiye'nin 68 kuşağının içine doğduğu dünya ve bu dünya içinde Türkiye'nin rolü tartışılmaktadır. Ardından ise dönemin Türkiye toplumunun özelliklerine odaklanılmaktadır. Kuşağın içine doğduğu dünya ve Türkiye toplumu üzerine bu paralel okumanın ardından dönemde yapılmış gençlik araştırmaları temelinde dönemin üniversite öğrencisi profili çıkartılmaktadır.

Kitabın "Türkiye'nin 68 Kuşağı: Doğuşu ve Söylemleri" başlığını taşıyan ikinci bölümünde ise ilk olarak Türkiye'nin 68 kuşağının doğuşu, ardından ise Türkiye 68'inin söylemleri ince-nerek Türkiye 68'inin ortaya çıkışı ve temel özellikleri anlaşıl-maya çalışılmaktadır. İlk olarak üniversitede reform hareketleri ile ortaya çıkan bir üniversite öğrencisi hareketi özelliği taşıyan hareket, dönemin öğrenci hareketi tarafından hazırlanan bro-şürlerine odaklanılarak tartışılmakta ve ardından üniversitede reform talepleri ile başlayan hareketin anti-empyralist mücade-le ve işçi-köylü hareketi ile nasıl eklemlendiği tartışılmaktadır. 68 kuşağının layığıyla anlaşılması için hâkim söylemlerin de anlaşılması gerekir. "Türkiye 68'inin Söylemleri" başlığı altında anti-empyralist söylem, modernizm, sanayileşme ve kalkınma söylemi, "gençlik miti" söylemi, eril söylem ve devrim şehitleri söylemleri analiz edilmektedir. Bu söylemler dönemin hâkim söylemleri olmakla beraber birbirleri ile de etkileşim içindedir ve bu sebeple elden geldiğince çok katmanlı bir okuma yapma-ya gayret edilmektedir. Ayrıca bu söylemler halen siyasal kültür-rün hâkim söylemleri olduklarından dönemin analizi bugünün siyasal kültürünü anlamak için de önem kazanmaktadır. Ayrıca eril söylem üzerine düşünmek siyasal kültürün cinsiyet boyu-tunu tartışmak ve konuyu cinsiyet çalışmaları (özellikle erkeklik çalışmaları) ile harmanlamak için kapı aralamaktadır.

Kitabın "Dönüşüm: Öğrenci Hareketinden Devrimci Hare-kete" başlığını taşıyan üçüncü bölümünde ise 12 Mart'a giden yolda ve 12 Mart sonrasında 68 kuşağının dönüşümü, "Öğrenci Hareketinden Devrimci Harekete" ve "Kuşaklararası İşbirliğinden Kuşaklararası Uçuruma" başlıklar altında analiz edilmekte ve böylece üçüncü bölümün ilk kısmında kuşağın yaşadığı dö-nüşüm ve diğer kuşaklarla kopuş ayrıntılı olarak tartışılmakta-dır. Üçüncü bölümün ikinci kısmında ise 12 Mart'ın 68 kuşağı üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır. 12 Mart'ın gençlik hare-keti üzerine bir "balyoz" gibi inişi operasyonlar, idamlar ve

sistematik işkenceler üzerinden analiz edilmektedir. Ardından ise 12 Mart'ın ardından 68 kuşağının "güçsüzlerin silahı" olarak edebiyat, mizah ve anılara sanlısı ele alınmaktadır. Böylece 68 kuşağı için kuşak hafızasının yaraülmesi ve güçlü tutulmasının nasıl bir güçlendirme silahı ya da taktiği olarak kullanıldığı tartışılmakta ve bellek çalışmaları ile de bağ kurulmasına özen gösterilmektedir.

Bu araştırma çerçevesinde: 1960'lı yıllarda yapılan üniversite öğrencisi anketleri; Hollanda Amsterdam'daki Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü'nün zengin arşivinde bulunan dönemin öğrenci hareketlerine ait broşürler; yine Enstitü'nün bünyesinde bulunan dönemin önemli aktörlerine ait kişisel arşivler (Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Fuat Fegan, Faik Türün) ve de *Aydınlık Sosyalist Dergi*, *Gençlik*, *İleri*, *Türk Solu* ve *Proleter Devrimci Aydınlık* dergileri ile *İşçilerin Köylülerin Gazetesi Kurtuluş* gazetesi arşivleri taranmıştır. Ayrıca 68 kuşağının üyeleriyle, dönemin tanıklanıyla derinlemesine video görüşmeleri yapılmıştır. Ancak —kuşak üzerine yapılmış olan röportaj örneklerinin halihazırda oldukça kapsamlı ve geniş olduğu göz önüne alınarak— görüşmeler sadece dönemde genç olmak temasına odaklanılarak sorular ve görüşülen kişi sayısı açısından sınırlı tutulmuştur.

Çalışmada salt kronolojik bir analize gidilmek yerine kuşağın ve dönem gençliğinin özellikleri tematik olarak analiz edilecektir. Ayrıca 68 kuşağını analiz eden, gençlik hareketlerine odaklanan ve kronolojiyi 12 Mart 1971 askeri müdahalesi ile sonlandıran araştırmaların aksine analiz edilen dönem 1974 affına kadar uzanmış, 12 Mart dönemine özel bir vurgu yapılmıştır. 12 Mart askeri müdahalesi doğrudan 68 kuşağını hedef alan bir müdahale olduğundan, 12 Mart'ın bu kuşak üzerindeki etkilerini anlamak büyük önem kazanmaktadır.

Kuşak kavramı modern Türkiye siyasal kültürü anlamak için bir anahtar kelime olarak kullanılabilir. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemi ile Cumhuriyet'e geçişte kilit rol